

АРИФ ТАНОВИЋ

ВЕЛИКАН НАШЕ КУЛТУРЕ*

Шестог новембра 1987. године навршава се 200 година од рођења Вука Стефановића Караџића. Та година ће у Југославији бити Вукова година. И Унеско је, на својој генералној конференцији прошле године у Софији, прихватио приједлог да се Вукова годишњица прогласи значајном свјетском годишњицом. Више познатих универзитета и научних институција у свијету предвидјело је обиљежавање Вуковог јубилеја одговарајућим научним и културним садржајима.

Предсједништво Републичке конференције ССРНБиХ именовало је овај одбор, чији је задатак да утврди програм и координира активности у обиљежавању Вукове годишњице у Босни и Херцеговини, а у пуној сарадњи са Централним одбором и активностима у другим нашим републикама и покрајинама.

Као увод у наш први разговор у Одбору, дозволите да кажем нешто о Вуку и његову дјелу и о смислу и значају обиљежавања овог јубилеја за нашу савременост. Ово моје кратко и пригодно излагање, на што иначе обавезује ред и дужност, имаће више карактер подсећања на Вуков огroman стваралачки допринос демократској еманципацији и културној ризици наших народа.

О Вуку се, као што је познато, доста писало и расправљало. Од његове појаве у јавном животу почетком прошлог вијека, па све до данас, не престају полемике и опредјељивања око Вука и његова дјела, што је, заправо, израз сложеног историјског кретања и односа друштвених снага, њихових интереса и идеолошких схватања на нашем језичком простору. Неријетко се догађа да се историјске чињенице различито интерпретирају, да се савремени критерији вредновања интерполирају у прошле историјске ситуације, да се не сагледава укупност конкретно-историјских односа, па се некритички преувеличава и митологизира, или пак оспорава и негира значај историјских остварења за савременост. Истина, свака нова генерација преузима историјско наслеђе, превреднује га, али за истински хуману и прогресивну друштвену оријентацију неизоставан услов је што дубља и свестранија спознаја оствареног дјела и његовог смисла, а тиме и вриједности.

* Ријеч Арифа Тановића, члана Предсједништва СРБиХ, на конституирајућој сједници Републичког одбора за обиљежавање 200. годишњице рођења Вука Стеф. Караџића (Сарајево, 2. октобра 1986. године).

У овој прилици указаћемо само на неке значајке личности и дјела Вуна Стефановића Караџића.

Прво, Вук је битно допринио утемељивању нашег савременог књижевног језика и правописа на основу народног говора, тиме што је утврдио прву граматику («Писменица србскога језика по говору простог народа написана», 1814, односно »Српска граматика«, 1818), гдје су изложена основна граматичка и правописна правила. Истовремено, Вук је саставио први Српски рјечник, са 26.276 ријечи, издат 1818, у чему му је значајно помогао Јернеј Копитар. Друго издање тога рјечника, уз сарадњу Ђуре Даничића, изашло је 1852, са око 47.500 ријечи из народних говора, ријечи које је он чуо, записао и протумачио. Тај чувени Рјечник нема само филолошки и лексикографски карактер него означава читаву енциклопедију народног живота. Рјечник није само уџбеник језика него и уџбеник живота тог времена и историјски формиране народне свијести.

Истражујући језик као своју основну преокупацију, Вук, који је за Копитара »граматички геније«, нашао је да је штокавско нарјечје са ијекавским изговором најраспрострањеније међу нарјечјима којима говоре разни дијелови наших народа и најприхватљивије као основа заједничког књижевног језика наших људи — »браће три вјерозакон«. У том смислу је 1850. године у Бечу дошло до договора хрватских и српских лингвиста о једном, заједничком књижевном језику Хрвата и Срба. То је, разумије се, била круна дугогодишње упорне активности и борбе за народни језик, коју су водили Вук, на једној, а Људевит Гај на другој страни. То је плод њиховог приближавања и узајамног разумијевања у условима сложене борбе за национално ослобођење у уједињење Јужних Словена. Један језик снажна је полуга братства и јединства наших народа и у томе је непролазни значај Вука Караџића и потписника Бечког договора. Заједнички језик Срба и Хрвата није се, међутим, развијао као унитарни, круто канонизовани језички стандард, него је био отворен даљем обогаћивању и усавршавању. У томе је значај и величина и Вука и вуковаца и Гаја и илираца, јер, како рече Крлежа: »Српски и хрватски језик, овај којим говорим ја, јесте један језик«. Другачије казано, наш стандардни језик јесте један, али не и јединствен, без разлика, без особености посебних језичких израза.

Вук је био изузетно поштован међу илирцима, а и он је поштовао све њих, као и Копитара и његове сараднике. Посебно је значајна сарадња Вука и Копитара, која је по својим непоновљивим резултатима представљала антиципацију свих будућих креативних сусрета водећих умова наших народа ка стварању јужнословенског заједништва у модерно доба, прије свега на културном плану. Солидарност врхунских интелектуалаца, научника и писаца: Словенаца, Хрвата и Срба, имала је историјски значај за касније и садашње наше заједништво. Визионарски и хуманистички дух Вука Стефановића Караџића одиграо је изузетну улогу и нашао на опште признање и код водећих европских, посебно словенских књижевника и научника тог времена.

Вукова борба за народни језик у српској књижевности била је веома тешка; имала је не само реформаторски него и револуционарни карактер. Он је устао против славеносербског језика, за који се залагала црква, а црква је тада била најмоћнија сила у спрези са свјетовном власти. Она је заговарала и бранила један мртав језик, неку мјешавину вјештачког и од народа отуђеног језика, који је постао снажно оруђе одржања привилегија црквене, управно-чиновничке и друге хијерархије. То је био језик идеологије више класе тадашњег друштва у Војводини, као и самој Србији. Вук је својом науком изазвао калуђере, писце и господу. Оспорио им је повлашћени друштвени статус и владајући систем вриједности, довео у питање језик на којем темеље своју доминацију, доказујући да то није народни језик, да је једино језик орача и пастира народни и да само он има мјеста у слободној књижевности, те да само том језику припада будућност. Народ је стварао и очувао језик као израз свога бића. Писци су дужни да га науче, примјењују и даље оплемењују. У тој борби Вук је дао обрасце језичке и књижевне критике, принципијелне и оштре, бранећи истину, чистоту и јасноћу језика и у том смислу постављао захтјеве писцима. Био је, такође, беспощедан у полемици. »Рат у књижевству никад није штетан, него је од велике потребе и ползе«, говорио је он. Вуков рационализам, хуманост и мудрост окренути су против догматизма, заманастиреног духа и он устаје против предрасуда и заблуда, против свега што је ненародно или није довољно народно и у народном интересу. То се lijepo види из његове преписке са Лукијаном Мушицким.

Плебејски дух и револуционарни ум које изражава Вук, потичу, заправо, са извора из првог српског устанка, у коме је и он учествовао (као писар). Он је учесник и другог устанка, непосредно је доживљавао устаничко вреће и судјеловао у том историјски преломном догађају, за који је Крлежа, пишући о континуитету јужнословенске вјековне борбе за ослобођење, казао: »Српски је устанак у сваком погледу прогресиван сигнал наше историје, један од најславнијих барјака у дуготрајним биткама за уједињење наших народа, до којег је дошло тек данас, када се под Титом антиципира развој наше цивилизације за читаво стољеће.« У том духу Крлежа ће, даље, истаћи да, ако је тај устанак антиципирао данашњу битку за принцип човјечности и слободе, онда је то најдостојније признање једном историјском догађају, »а успомена на те славне дане остат ће жива док нам буде рода и језика«.

Вук је проживио драматску судбину свог народа, када се вјековно искуство резимира у револуционарним подвизима и преокретима. Када први устанак пада, а други стабилизује тековине, да би Хатишериф почео да конзервира друштвене односе и спутава ослободилачке процесе — Вук наставља револуцију; заправо, он изводи велику културну револуцију, против које се свом силом окреће црквени догматизам и државни деспотизам. И док је у својој земљи оспорен и прогоњен, у културном свијету Европе је подржан и прихваћен, да би се поново вратио свом народу и донио му непрочијењиво благо, што су на крају морали да признају и његови противници.

Друга област у којој је Вук неизмјерно заслужан јесте прикупљање и објављивање народних пјесама и умотворина готово свих наших народа. У Бечу је непосредно по завршетку устанка објавио прву збирку народних пјесама, »Малу простонародну славјано-сербску пјесмарицу«, и тиме представио Европи љепоту и богатство наше народне поезије, у којој је чистота и сладост нашег језика и огледало народне душе, пред којим је стао задивљен културни Запад и по чему нас је почео препознавати.

Трећа област Вукова стваралаштва су историјски, географски и етнографски радови. Он је први описао српски устанак и та његова непосредна слика људи и прилика, хроника догађаја, послужила је Леополду Ранкеу као грађа за прву историју српске народне револуције која је представљена свијету. Значајни су и његови етнографски радови: описивао је услове материјалног и духовног живота народа, народне обичаје, вјеровања, пословице, традицију и митологију, друштвене и политичке установе, привреду, оруђа и оружја, ношњу, флору и фауну, и све то унио у ризницу свјетске културе. У свему томе, Вук је објективан, примјењује строг метод описивања чињеница и услова живота онаких какви јесу, »просто, јасно и истинито, без икаквог романтичног кићења«. Једине неприкосновене светиње су му закон, обичају и језик, јер, по њему, без тога нема ни идентитета народа, његове самобитности — »тиме се народи један с другим рођакају и један од другог разликују«.

Међутим, устанак је био надахнуо Вука стварним демократизмом, што се испољило у његовој борби, како за увођење народног језика и књижевности, којим данас пишу и говоре Срби, Хрвати, Црногорци, Муслимани и други, тако и у заступању народног интереса у култури и друштвеном животу. Вук је давао савјете Карађорђу и Милошу, бодрио их и критиковао. У познатом писму Милошу од 12. априла 1832. дао је оштру критику самодржавља и сугерисао читав програм демократизације, просвијешћености и модерног уређења државе. По томе, и другим текстовима политичке нарави, неки писци, као нпр. Јован Кршић, Вука сматрају једним од наших првих теоретичара демократије, мада се не би могло рећи да је он имао теоријских и доктринарних претензија.

У тексту »Виша класа народа нашега« из 1836, гдје говори о социјалној структури појединих југословенских народа, Вук изражава своју класну позицију, као народну, сељачку тежачку. Ту је језгро народа, насупрот вишој класи, коју у Србији чине владике, спахије и племићи (претежно у границама ондашње Аустрије и Мађарске), негдје у средини су адвокати, свештеници, учитељи, али најдаље од народа су они најбогатији. Проста класа је народ, који је »највише данашњу слободу земљи придобио«. Вук је на његовој страни, а према вишој класи и свему што је отуђено од народа односи се као према класно туђем, непријатељском. Виша класа је хтјела задржати славеносербски језик као језик књижевности, који је био супротан народном језику и против »духа српског устанка«. Виша класа је егоистична и неродољубива; она је конзервативна, живи у духовном ропству, а проста слободно мисли. »Кога се боји-

те», поручује Вук пријатељу свештенику, »кад вам ум каже да онако треба«. И даље: »Ја бирам оно што ми показује ум, а не свецу за атар.«

Стојећи чврсто на демократским друштвеним позицијама, Вук на тој основи врши реформу језика и културни преображај у духу тежњи народа и према захтјевима модерног времена. Према Меши Селимовићу, »Вуку припада сва заслуга што је конципирао и у цјелини формулисао демократску мисао о језику, књижевности и култури, што је спровео њену историјску инаугурацију, поставши оно што је највише могуће — израз тежњи свога времена и човека народа«. Та окренутост и одређеност према народном, аутентичном и недогматском у језику, култури и уопште животу, упућује српски народ и према другим јужнословенским народима, према Европи и свијету.

Вук је као истраживач јужнословенски оријентисан и предан братској заједници наших народа. Изучава и објављује њихово културно благо и представља га свијету; проучава историју, културу, обичаје и умотворине наших сусједа и занима се за њихове језике. Разликујући свугдје народно од ненародног и туђинског, он неуморно ради на приближавању Јужних Словена и других народа који с њима живе у заједници. Пословично је његово пријатељство и сарадња с истакнутим Словенцима и Хрватима и виђеним људима других наших народа. Град Загреб је одао Вуку посебно признање, проглашавајући га за свог почасног грађанина, што је учинила и Славонска Пожега. Прихватајући је увијек и свугдје с љубављу и поштовањем, јер и он се тако односио према другим нашим народима. Вукови сарадници, Србин Ђуро Даничић уређиваће Рјечник хрватског или српског језика у тек основаној Југословенској академији знаности и умјетности у Загребу, чији постаје и први научни секретар, а Хрват Јосип Панчић постаће касније први предсједник Српске академије наука и уметности у Београду.

Колико је Вуков дух био близак и тежњама народа Босне и Херцеговине, говоре и ријечи српског научника и Вуковог поштоваоца Стојана Новаковића, који каже да је Босна »прва земља, у којој се буквар српски наштампа новим правописом«, то јест вуковским. А то је било 1867. године, дакле годину дана прије него што је Вукова реформа примљена у његовој ужој домовини Србији.

»Српски се говори«, започео је Вук, »најчистије и најправилније у Херцеговини и Босни. Истина, да онамо по варошима и градовима има много Турскијех ријечи, у осталоме она браћа наша закона Турскога говоре љепше Српски од сељака и Грчкога и Римскога закона.«

Вука не треба глорификовати, нити му приписивати у заслуге оно што није учинио, јер је и оно што је учинио велико и значајно. Не треба ни затајити да је Вук имао и заблуда, посебно оних гдје у мозаичкој испреплетености наших народа види само Србе — све и свуда. Но, ако хоћемо бити објективни и поштени према Вуку, као што је он био искрен и добронамјеран, ни ове ријечи нису потирале смисао његовог основног става: »Брат је мио које вјере био«, а ова ограничења у схватању посебних националних идентитета треба сагледавати у конкретном историјском

времену почетака буђења националне свијести и под страном власти још национално недовољно повезаних дијелова појединих наших народа. Тако је илирско име, услед тежње за јединством, протезано готово на све Јужне Словене, као што је штокавски дијалект поистовјеђиван са језиком српског народа. Тек ће вријеме које је долазило дати праву мјеру националног идентитета и аутентична имена појединих народа, односно његових дијелова, што је претпоставка за равноправност, братство и јединство у заједништву какво сада имамо и усавршавамо.

Вук је био недогматичан дух; са дубљим увидима у ствари он се и коригао. И у језичкој реформи на ширем простору српскохрватског језика он је имао претходнике и настављаче, али и различите тумаче, међу којима су и они који су његове мисли хтјели канонизирати. Међутим, Вук је своје прве радикалне захтјеве: да књижевни језик може имати само ријечи казане у народу, већ у свом преводу Новог завјета сам дјелотворно исправио, обогаћујући народни језик, проширујући његову литерарну и интелектуалну димензију. Друго издање Рјечника такође се разликује од првог, а треће није стигао да припреми. Научни и слободарски дух, Вук, стално је отворен за нова саизнања и шире погледе.

Од самоуког сеоског дјечака, Вук је доспио до врхова европске мисли, укључио се у најнапредније идеје свог времена, у духовну струју којој су импулсе дале велике грађанске демократске револуције тог времена. На крилима европског романтизма, али у суштини реалиста, Вук иде даље и дубље на трагу свјетлости ума и разума, науке и истине. Најнепосредније сарађује са Копитаром, упознаје се са Гетеом, Гримом, Ранкеом и другим европским великанима. Вуково дјело запажа Енгелс и о томе пише Марксу 1863. »Иначе, радим живо српски језик, пјесме које је сакупио Вук Стефановић Караџић. Лакше схватам него иједан други словенски језик.« Боравећи највише у Бечу, Вук је у присној вези са другим европским центрима, који су му дали почаст и признања. Биран је за члана Академије наука у Петрограду, као и за члана Петроградског друштва љубитеља словенске књижевности. За свог члана бирало га је и Краковско учено друштво. Универзитет у Јени додијелио му је почасну докторску титулу. Тириншко-саксонско учено друштво за испитивање старина прима га у своје редове као што то чини и Гетингенско учено друштво. За научне и књижевне заслуге Руска академија наука даје му златну медаљу. Дописни је члан Бечке и Берлинске академије, члан је и дописне Афричке лиге у Паризу за борбу против ропства. Његова гостовања код Грима у Каселу и код Гетеа у Вајмару имају, поред осталог, научни и културни карактер, као и свако његово путовање по земљи — од Тршића, преко Цетиња, Дубровника, Далмације, Истре и Загорја. Свугдје је истраживао, учио и преносио знање.

У културној историји српског, а и других југословенских народа, Вуку припада изузетно, једно од највиших мјеста. Да није ништа друго урадио него то што је родоначелник новије српске књижевности, творац једне од најсавршенијих азбука у свијету, у којој сваки глас има само један знак, што је прогласио начело: »пиши као што говориш, читај како је

написано», што је реформисао књижевни језик, на коме је настала наша богата литература и сакупио културно благо наших народа, Вук је великан, коме се народ може најбоље одужити развојем у духу његовог револуционарног народног демократизма у друштвеном животу и у култури, у отворености према свијету, у равноправној братској сарадњи са народима и народностима Југославије.

И да је значење Вука ограничено само за српски народ, по принципу братства и солидарности у нашем социјалистичком заједништву, и сви други наши народи и народности имали би потребу и дужност да искажу поштовање према Вуку Стефановићу Караџићу као великој стваралачкој личности, револуционару, научнику и хуманисти. Али, Вуково дјело, несумњиво, има и општејугословенско значење и видно мјесто у европској култури.

Зато ћемо »два вијека Вука« обилежити у Вуковом духу, радно и достојанствено. Научно, културно, цивилизацијски и братственички, обновићемо сјећање на Вука и његово вријеме, сагледавајући шта је истински од трајне вриједности и шта је актуелно и за нашу савременост. А наћи ћемо доста драгоцјеног, чиме се можемо поносити и на чему се треба и даље учити. Беј икаквог, Вуку непримјерног, претјеривања треба упознати садашње генерације са Вуковим дјелом и мјестом у континуитету наше културе и заједничке историје, освијетлити његов културно-цивилизацијски подухват. Научно и критички биће потребно даље истраживати Вуково дјело и у том духу сагледати наше данашње задатке и обавезе у погледу унапређивања језичке културе, укупне просвијећености и новог стваралаштва. »Јер језик је, то сви знамо«, каже Иво Андрић, »жива снага са којом је везана не само култура него и само постојање једног народа. А питање језика — то је очигледно, али то треба стално понављати — није само ствар људи од науке и пера, српских и хрватских лингвиста и књижевника. Сви смо ми без разлике, позвани да будемо творци и чувари језика, и сви ми, свесно и несвесно, утичемо на његов развитака, усавршавајући га или кварећи.«

У Босни и Херцеговини, која — како је ЗАВНОБиХ у Мркоњић-Граду у смислу трајне историјске синтезе прокламовао — »није ни српска, ни хрватска, ни муслиманска, него је и српска, и муслиманска и хрватска«, данас се његује заједнички језик у духу принципа наше књижевнојезичке политике. Та језичка политика, полазећи од неоспорне чињенице да је језик Црногораца, Хрвата, Муслимана и Срба један језик, који се остварује у више стандарднојезичких израза, што свједочи о богатству наших изражајних могућности, доприноси уз пуну међусобну отвореност и богаћењу стандардног језика у цјелини, а тиме и духовном стваралаштву наших народа. Увјерени смо да се све оно што води једнообразном сивилу коси и с основним начелима вуковског демократизма, као што су и покушаји раздвајања једног језика научно и друштвено неприхватљиви.

Ми имамо наша марксистичка мјерила за процјењивање културне баштине, коју сагледавамо у повезаности са нашим данашњим стремљењима ка будућности. И у обилежавању јубилеја Вука Стефановића Кара-

цића пружа се прилика за прочишћавање наших схватања о традицији и иновацији, о континуитету и дисконтинуитету у култури, о слободи стваралаштва, о локалном и универзалном, о аутентичном и отуђеном у култури, о критеријима вредновања посебног и заједничког, о томе како приближити културу народу и народ култури, о путевима стварања социјалистичке самоуправне културе на основама слободног удруженог рада, братства и јединства наших равноправних и збратимљених народа у трајном заједништву.